

УДК 808.3(075)

ДЕ, КОГО І ДЛЯ ЧОГО: ДО ПИТАННЯ ПРО УНІФІКАЦІЮ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Галина Лесная (Лісна)

*Московський державний інститут міжнародних відносин (університет)
Міністерства закордонних справ Російської Федерації,
кафедра мов країн Центральної та Південно-Східної Європи,
проспект Вернадського, 76, кімн. 2109, 119454 Москва, Росія
тел. 7 495 434 80 94
ел. пошта: glesnaya@mail.ru*

У статті подано короткі підсумки розвитку російської україністики за останні чверть століття та розглянуто спільні та відмінні для фахівців із різних країн проблеми викладання української мови як іноземної двох періодів її становлення, коли було створено значну кількість посібників, що базуються на Мовних рівнях Ради Європи. Авторка пропонує виробити кілька підходів до уніфікації процесу викладання української мови як іноземної, виходячи із запитів цільової аудиторії.

Ключові слова: українська мова як іноземна, мовні рівні у вивченні іноземних мов, професійна підготовка з української мови як іноземної.

Міжнародна конференція з української мови як іноземної, присвячена 20-літтю заснування кафедри українського прикладного мовознавства, – це добра нагода не тільки для кафедр, але й для фахівців, що викладають українську мову як іноземну (далі – УМІ), підвести попередні підсумки роботи, обмінятися інформацією й поділитися власним досвідом. Адже початок і середина 90-х років минулого століття – це час становлення й сучасної російської україністики. Україністична проблематика була предметом наукового дослідження в Росії і в попередні роки, а в 1990 році було засновано Центр україністики і білорусистики на історичному факультеті Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, згодом – Центр із вивчення історії України в Санкт-Петербурзькому державному університеті. Викладання УМІ започатковано саме в цих двох університетах у 1993 році на кафедрах слов'янської філології [6]. Як виявилось, у кількох університетах Радянського Союзу (поза межами України) викладалася й українська мова – русистам як східнослов'янська мова за вибором. Цю інформацію впродовж останніх років збирають наші дослідники з Російської асоціації україністів (РАУ) [10].

За попередні 20 років російські україністи стали авторами вагомих досліджень, результати яких знайшли відображення у багатьох виданнях, зокрема в їхніх доповідях на Конгресах Міжнародної асоціації україністів, двох Міжнародних симпозіумах “Слов'янські мови і культури у сучасному світі” у МДУ ім. М. В. Ломоносова (2009 і 2012 рр.), багаторічних Славістичних читаннях пам'яті професора П. А. Дмитрієва і професора Г. І. Сафронова у Санкт-Петербурзькому університеті, а також у матеріалах трьох конференцій Російської асоціації україністів (2010, 2011 і 2014 рр.) [12 ; 13].

Започатковане в рамках викладання слов'янських мов вивчення української мови філологами з часом доповнилося підготовкою студентів з інших спеціальностей: у другій половині 90-х – з міжнародних відносин і регіоназнавства в

МГІМО-Університеті, у 2000-і – з лінгвістики, історії та міжнародних відносин ще в кількох університетах. Зараз кількість вишів у Росії, де УМІ викладається на різних факультетах, перевищує десять.

Головною проблемою першого десятиліття у викладанні УМІ в Росії стало створення навчальних програм для підготовки різних фахівців і наповнення їх необхідним матеріалом в ситуації повної відсутності підручників. Адже наявні на той час самовчителі лише частково можна було використовувати на протязі першого семестру навчання. А конкретні параметри програм, що формувалися в університетах впродовж багатьох років завдяки викладанню інших мов, вимагали такого матеріального наповнення навчального процесу, який мав би підготувати випускників до майбутньої роботи за фахом. Одночасно виші переймали досвід закордонних університетів в рамках Болонського процесу та інтенсивно засвоювали нові технології у вивченні іноземних мов.

Усвідомлення того, що УМІ – це цілий комплекс дисциплін, наповнених конкретним лінгвістичним та країнознавчим матеріалом, було у нашому випадку індивідуальним процесом, у якому значну роль відіграло знання іноземних мов та бажання засвоїти методику їх викладання, щоб далі бути спроможними розробити свою [9].

У процесі такої роботи важливим чинником стало те, що у провідних університетах світу іноземні мови вивчаються за Мовними рівнями Ради Європи, і в ході підключення до Болонського процесу російські виші перейшли на ці мовні рівні. Це стало важливим кроком на шляху до процесу уніфікації навчання УМІ, бо потенційно розширювало можливості використання методичних розробок багатьох учасників процесу з різних країн світу. Однак досить швидко виявилось, що це лише початок нашого спільного шляху.

Основний зміст Мовних рівнів Ради Європи скерований на поступове формування та розвиток навичок мовленнєвої комунікації: від рівня «виживання» до рівня «досконалості» (A1 – C2). Таке спільне підґрунтя мало б полегшити роботу викладачів й авторів підручників з УМІ, бо рівні чітко окреслюють види та характер роботи викладача й учнів в аудиторії та самостійної роботи студентів. Однак ця загальна основа, особливо важлива для засвоєння фонетики і граматики, вже на початковому етапі, та й у процесі всього навчання, потребує індивідуального підходу, коли йдеться про конкретну підготовку конкретних студентів.

У наступному десятилітті почали з'являтися підручники й посібники з УМІ, в тому числі і в Росії [1 ; 7 ; 8 ; 11], для різних рівнів і різної аудиторії, що стало важливим досягненням і результатом розвитку методики викладання УМІ. Цей період приніс і розуміння того, що у щоденній практичній роботі в аудиторії не всі посібники можна використати. Перш за все тому, що значна частина видань була адресована, наприклад, “іншомовним студентам, які оволоділи базовою практичною граматиною української мови і лексичним мінімумом <...> і бажають активізувати свій лексичний запас та вдосконалити навички усного (діалогічного та монологічного) мовлення в ситуаціях повсякденного спілкування” [2 : 2]. Але шляху до освоєння цього мінімуму не було, а якщо і був, то він ніяк не поєднувався з цим “просуненим” усним рівнем.

Цей приклад дає можливість поставити важливу проблему, суттєву для навчального процесу: *де навчаються студенти?* Якщо в Україні і це майбутні філологи (а не просто іншомовні студенти), то наведений посібник чітко виконує окреслені завдання. Адже перебування в країні, мова якої вивчається, по-перше,

потребує саме швидкого досягнення навичок усного мовлення, по-друге, студентам значно легше оволодіти великим словниковим запасом саме в Україні, бо в цьому їм допомагає їхнє щоденне життя.

Але для тих, хто навчається за межами України, усного мовлення недостатньо, сфера його використання – вузька, значно важливішим є оволодіння навичками майбутньої професії. Тому також суттєвим є поєднання усного мовлення з іншими видами мовленнєвої діяльності, адже згідно з Мовними рівнями Ради Європи всі вони існують і вивчаються одночасно: розуміння (аудіювання), читання, мовлення (діалог), монолог і письмо.

З'ясувавши відповідь на це питання, можна перейти до другого, не менш важливого: *кого ми навчаємо?* Тут відповідей може бути багато, однак з досвіду роботи авторки на перше місце висувається рідна мова студентів. Знову ж таки різномовна аудиторія потребує своєї методики викладання, і цей чинник тоді відіграє іншу роль. Але якщо ваша аудиторія одномовна, то такий фактор можна використати як можливість активізувати потенційні сили рідної мови учнів для пришвидшення оволодіння УМІ. Також це має значення, коли студенти-іноземці навчаються, скажімо, у російському університеті в групах разом із носіями російської мови. Тоді вони вивчають іноземні мови через російську як мову-посередника.

А коли рідна мова є близькоспорідненою (як у нашому випадку), викладання не потребує, наприклад, довгого пояснення таких граматичних категорій, як частини мови чи відмінки іменників. Натомість навіть у ситуації спорідненої мови, наприклад, болгарської, якій категорія відмінка не притаманна, вона потребує особливої методики, на чому сконцентрували свою увагу в підручнику з української мови для болгарських студентів колеги з Софійського університету “Св. Климент Охридський” [15].

Вивчення близькоспорідненої мови має свої труднощі, бо тут на перше місце виходять інтерференція та міжмовна омонімія. Звичайно, явище інтерференції спостерігається у вивченні будь-якої мови. Однак йому підлягають перш за все ті мовні одиниці, які частково схожі, оскільки учні ототожнюють значення цих одиниць і приводять їх у повну відповідність.

Близькі за звучанням, але відмінні за значенням і вживанням слова властиві усім слов'янським мовам. Семантична характеристика таких слів, що етимологічно пов'язані, але розвинули різні значення, є важливим компонентом у вивченні УМІ носіями слов'янських мов. У підручниках, написаних авторкою, їм приділяється значна увага [7 ; 8]. Однак зрозуміло, що такий навчальний матеріал не буде актуальним для інших іноземних студентів, навіть тих, що є носіями споріднених слов'янських мов.

Ті, хто вивчають близькоспоріднені мови, спочатку звертають увагу на знайомі їм слова, а не на ті тонкі стилістичні відтінки, які принципово важливі для розуміння іншої мови. Тому найбільш складною у навчанні таких студентів є міжмовна омонімія. Говорячи про міжмовну омонімію, слід сприймати цей термін як робочу назву цілого комплексу мовних явищ, які не завжди є власне омонімами. Сюди входять не тільки повні (абсолютні) чи часткові омоніми, а також прості чи похідні, але й омографи, омоформи, омофони і т. ін.

Для того, щоб розрізнити в мові ці явища, треба засвоїти основи її фонетичної та граматичної системи й лексичний мінімум, і вже на такому фундаменті підходити до більш складних видів діяльності – перекладу, листування, написання документів і т. ін. А години, виділені на вивчення мови, не завжди дають

можливість приділити увагу, наприклад, всім запланованим побутовим темам, оскільки може забракнути часу на необхідний рівень професійної підготовки. І тут закономірним буде третє питання: *для чого студенти вивчають УМІ?*

В останню чверть століття, що характеризується швидким розвитком технологій та інтеграційними процесами в різних частинах світу, виникли нові галузі досліджень і нові професії, серед них значне місце належить фахівцям, які володіють знаннями про ці різні регіони. На сучасному ринку праці вони стають все більш конкурентоздатними, і це неминуче впливає на класичну модель старої університетської освіти.

Однак зараз методика викладання слов'янських мов, в тому числі й української, загалом базується на принципах підготовки славістів на слов'янських відділеннях філологічних факультетів університетів. Звичайно, цей давній та глибокий досвід неможливо обминати, в певних своїх аспектах він залишається актуальним. Але повністю спиратися на нього в наш час неможливо: така класична освіта не є конкурентоздатною і, на жаль, не користується популярністю у сучасних випускників середніх шкіл. Інші напрямки підготовки дають студентам більш широкі знання, окремі аспекти яких вони можуть у майбутньому поглибити в залежності від потреб своєї діяльності.

Тому загалом у більшості країн Східної Європи відбувається зміна парадигми старої класичної університетської освіти на нову. А поява нових предметів у навчальному процесі неминуче веде до скорочення годин, що раніше виділялися на той чи інший предмет, в тому числі й на іноземні мови. Крім того, студенти-нефілологи в наш час вивчають по дві чи три іноземні мови, що також змінює обсяги та розподіл педагогічного навантаження між дисциплінами.

Така ситуація створює протиріччя між необхідністю досягти певного рівня мовної підготовки й відсутністю реального часу на неї. Звідси – перерозподіл навантаження між різними видами навчальної діяльності, коли збільшується самостійна робота студента, а частина матеріалу швидше й ефективніше засвоюється завдяки сучасним інноваційним технологіям [4].

Досвід роботи авторки також показує, що вже на перших заняттях з УМІ необхідним є наповнення навчального процесу таким лексичним матеріалом, який працюватиме на кінцеву фахову підготовку студентів [5]. Цей індивідуальний підхід стосується не тільки принципово відмінних між собою гуманітарних і технічних напрямків навчання, але й, здавалося б, загального гуманітарного скерування процесу навчання (наприклад, на факультетах міжнародних відносин та міжнародної журналістики). Тому важливим є ретельний підбір лексики, починаючи з перших фонетичних вправ для читання та найпростіших побутових тем. Ця лексика, що «запрацює» у майбутньому, має повторюватися в іншому контексті, доповнюватися і таким чином – засвоюватися.

Ще одним важливим чинником прискорення процесу навчання є тісний зв'язок між поданням граматичного й лексичного матеріалу, коли логічними стають паралелі між поясненням, наприклад, роду іменників і лексичною темою, що базується на описі докільця (квартира, університет і т. ін.). Тоді складні для сприйняття граматичні категорії, що відсутні у рідній мові студентів, засвоюються легше і швидше. В такий спосіб можна пов'язати, наприклад, IV відміну іменників і тему «У селі», де приклади, що ілюструють граматику, максимально використані у лексичній темі та вправах після тексту [7; 8].

Варто також звернути увагу на те, щоб зробити процес навчання не тільки

корисним, але й привабливим і спроможним відповідати вимогам сучасних студентів. Це стосується не тільки тих можливостей, які надають інноваційні технології та максимальне використання мультимедійних класів, але й нового подання загалом “нудних” для сучасних студентів граматичних тем. У підручниках, за словами Р. Камберової, має приділятися увага “практичному застосуванню граматичних знань у реальному житті за допомогою численних та адекватних сучасному життю вправ” [15 : 4].

Усі ці зауваги ведуть до ще одного підсумкового питання: чи можлива така уніфікація навчального процесу, наслідком якої стануть підручники, скеровані на підготовку фахівців за напрямками: філологія, історія, міжнародні відносини, регіоназнавство і т. ін. Думається, що тут слід звернутися до досвіду методики викладання інших мов, який надає нам плідні і повчальні результати. У вивченні більшості іноземних мов є “класичні” підручники, що згодом доповнюються в залежності від потреб часу. Крім відомих широкому загалу підручників з англійської мови, хочеться скористатися й власним досвідом викладання польської мови. Її методика знаходиться на високому рівні завдяки багаторічним розробкам дослідників, що переймали світовий досвід та зробили свій вагомий внесок у вивчення та поширення знань про мову, культуру та історію Польщі. Підручників з польської мови для іноземців багато, вони писалися й у минулому, а сучасні створені для різних мовних рівнів. Відомим є підручник групи авторів, який був задуманий в кількох іншомовних варіантах для студентів з різних країн світу (так званий підручник Б. Бартніцької) [14]. Впродовж кількох років ми з колегами успішно працювали за цим підручником. Але щоразу, коли початковий рівень був позаду, поставало питання про те, що робити далі. Результатом наших роздумів став “Практичний курс з польської мови”, задуманий як “класичний підручник” і водночас сучасний, бо дає можливість переходу до різних аспектів вивчення мови за кількома гуманітарними напрямками підготовки [3].

Звичайно, ані повністю, ані частково неможливо перенести досвід викладання однієї іноземної мови на іншу. Однак певні методичні засади є спільними для багатьох мов, це підтверджує і багаторічна практика викладання 53 мов у нашому університеті. Хочеться сподіватися, що етап першочергового накопичення досвіду у методиці викладання УМІ вже позаду і почався період, коли на часі є взаємозв'язок у вивченні різних видів мовленнєвої діяльності та послідовність і наступність у навчанні від рівнів А1 до С2, як і розуміння того, що потрібні цілі комплекси підручників з УМІ, в тому числі й електронних, які мають забезпечити підготовку фахівців у різних галузях людської діяльності.

Список використаної літератури

1. *Архангельская А. М.* Украинский язык: Учебное пособие по развитию речи / А. М. Архангельская, Е. П. Левченко, В. М. Мокиенко. – СПб.: КАРО, 2013. – 336 с.
2. *Зайченко Н. Ф.* Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення / Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова. – К.: Знання України, 2008. – 324 с.
3. *Кротовская Я.А.* Практический курс польского языка. Базовый учебник. 3-е изд., перераб./ Я. А. Кротовская, Г.М. Лесная, Н.В. Селиванова. – М.: Астрель, 2013. – 574 с.
4. *Лесная Г. М.* Новые технологии в преподавании украинского языка как языка профессии / Г. М. Лесная // Інноваційні технології в процесі викладання іноземної мови професійного спрямування: Збірник статей та тез V Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, Дипломатична академія України при МЗС України, 23 травня 2012 р. – К.: Видавничий дім "ДЕМІД", 2012. – С. 30–38.

5. *Лесная Г. М.* Принципы построения учебника по украинскому языку как иностранному (начальный уровень) / Г. М. Лесная // *Материалы XXXIX Международной конференции.* 15-19 марта 2010 года, Санкт-Петербург. Вып. 22. Фразеология и языковая динамика / Под ред. проф. В.М. Мокієнко. Санкт-Петербург, Филологический факультет СПбГУ: Ernst - Moritz - Arndt - Universität Greifswald, Philosophische Fakultät. Institut für Fremdsprachliche Philologien, Greifswald, 2011. – С. 189–192.
6. *Лесная Г. М.* Украинистика в современной России и роль Российской ассоциации украинистов в ее становлении и развитии // *Первая конференция Российской ассоциации украинистов.* Материалы научно-практической конференции. 10 ноября 2010 г. РГГУ / Отв. ред. Г. М. Лесная. – М.: РГГУ, 2011.– С.10-20.
7. *Лесная Г. М.* Украинский язык для стран СНГ: Учебник / Г. М. Лесная. – М.: РГГУ, 2010. – 368 с.
8. *Лесная Г. М.* Учебник украинского языка. Уровень А 1 / Г. М. Лесная. – М.: МГИМО– Университет, 2010. – 120 с.
9. *Лісна Г. М.* Українська мова як іноземна в Росії: до проблеми концепції викладання / Г. М. Лесная // *Матеріали V Міжнародного конгресу українців.* Чернівці, 24-28 серпня 2002 р. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 130–134.
10. *Муцинская В. В.* Преподавание украинского языка на филологическом факультете СПбГУ / В. В. Муцинская // *Первая конференция Российской ассоциации украинистов...* – С. 42–50.
11. *Муцинская В. В.* Украинская грамматика в таблицах и схемах / В. В. Муцинская. – СПб.: КАРО, 2014. – 192 с.
12. *Первая конференция Российской ассоциации украинистов.* Материалы научно-практической конференции. 10 ноября 2010 г. РГГУ. / Отв. ред. Г. М. Лесная. – М.: РГГУ, 2011.– 164 с.
13. *Цивилизационно-культурные связи России и Украины.* Вторая конференция Российской ассоциации украинистов: Материалы международной научно-практической конференции. Москва, 1 – 3 декабря 2011 г. Украинская история, культура и национальная мысль в наследии Тараса Шевченко: опыт переосмысления от XIX века до наших дней. Третья конференция Российской ассоциации украинистов: Материалы научно-практической конференции. Москва, 25 апреля 2014 г. / Отв. ред. Г. М. Лесная. – М.: Издательство «МГИМО– Университет», 2015. – 325 с.
14. *Bartnicka V.* Мы учим польский: Начальный курс / V. Bartnicka, W. Jekiel, M. Jurkowski, T. Tichomirowa, D. Wasilewska, K. Wrocławski. / *Рус. вариант Т. Тихомирова.* – Warszawa, 1999. – Т.1. – 164 s.; Т.2. – 480 s.
15. *Стаменова А.* Украински език за българи / А. Стаменова, Р. Камберова. – София: Мико Дизайн ЕООД, 2008. – Ч. 1. – 180 с.

*Стаття надійшла до редакції 05.02.2016
доопрацьована 15.02.2016
прийнята до друку 03.03.2016*

WHERE, WHOM AND WHAT FOR: UNIFICATION OF THE PROCESS OF TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Galina Lesnaya

Moscow State Institute of International Relations (University)
of the Ministry of Foreign Affairs Russian Federation,
Department of Languages of Central and South-Eastern European Countries,
76, Prospect Vernadskogo, к.2109, 119464 Moscow, Russia

The article summarizes the process of development of Ukrainian Studies in Russia in the last 25 years and analyzes one of its components – teaching Ukrainian as a foreign language. The author also looks at the main challenges in teaching Ukrainian over two periods: the initial period of development, when it was necessary to design syllabuses and fill them with appropriate content, no course books being available; and the period of next ten years, when quite a few course books were created based on the Language Levels of the Council of Europe.

Analyzing the development of methods of teaching Ukrainian as a foreign language, the author differentiates between such important factors as the country where it is taught, native language of students, and the final teaching goal. These factors determine different teaching targets. In teaching a closely related language, teachers and course book designers should focus on interlingual interference and interlingual homonymy.

Another suggestion by the author is working out several approaches to the unification of the process of teaching Ukrainian as a foreign language based on the needs of the target audience. One of them is filling the course with the vocabulary which will work to ensuring proper professional training of students. Another essential point is using the experience of teaching other foreign languages and reviewing it taking into account the peculiarities of the Ukrainian language.

The next period of the development of methods of teaching Ukrainian as a foreign language could well result in creating a set of course books providing teaching integrated language skills as well as consistency and continuity of teaching and learning materials.

Key words: Ukrainian as a foreign language, language proficiency levels, teaching Ukrainian for specific purposes.